

GENFI ZSOLTÁROK (1562) A MAGYAR KÓRUSIRODALOMBAN

A zsoltár szó jelentését kutatva a következő értelmezéseket találtam¹: az Ószövetség egyik könyvét alkotó vallásos ének; egyházi ének; zsoltárkönyv. Maga a zsoltárkönyv jelentés is többértelmű: Szentírást olvasók számára az Ószövetségbe foglalt, százötven zsoltárt tartalmazó, öt zsoltárkönyvet jelenti; Bencédi Székely István, Krakkóban, 1548-ban kiadott munkájában a zsoltárkönyv megnevezés a százötven bibliai prózazsoltár gyűjteményét jelenti². Heltai Gáspár, Kolozsváron, 1560-ban kiadott munkájának címlapján „*SOLTAR, AZ AZ, SZENT DAVIDNAC, ES EGYEB Prophetaknac Psalmusnac, auagy Isteni dichireteknec konyue...*” szintén zsoltárkönyv értelmezés olvasható; azonban a XVI. században a zsoltár szó megverselt bibliai zsoltárokat és azok gyűjteményét is jelenti. Ismert Bogáti Fazakas Miklós (1548–1598 u.), 1582-ben elkészült, kéziratos gyűjteménye, „*Psalterium Magyar Zsoltár kit az üdőkbeli históriák értelme szerént különb-különb magyar ékes nótákra, az Isten gyülekezetinek javára fordított Bogáti Fazakas Miklós*” címmel, melyben a zsoltár szó már rímes-strófikus zsoltárparafrázisok gyűjteményes könyvét jelenti³. Szenci Molnár Albert (1574–1634) *Psalterium Ungaricum*-a, melyet Herbornban, 1607-ben adtak ki, már a százötven genfi zsoltár fordítását tartalmazza. Szenci magyar nyelvű zsoltárai nem szabad átköltések, hanem műfordítások. A prózazsoltárok bibliai szövegét követve, a Kálvin korabeli genfi dallamoknak megfelelő sorfajtaikat és strófászerkezeteket szem előtt tartva, megalkotta a magyar zsoltárkönyvet, a feljegyzések szerint mindössze 90 nap alatt. A XVII–XVIII században ezeket a genfi zsoltárokat a bibliához kötve adták ki, de megjelentek külön kötetben is, majd belefoglalták a protestáns énekeskönyvekbe. Így a zsoltár szó egyrészt a Szenci Molnár Albert féle zsoltárokat tartalmazó könyvet, másrészt református énekeskönyvet is jelent⁴.

¹ Fekete Csaba, *Zsoltár szavunk történetéhez*, In: *Magyar nyelvőr*, 126 évf, 2002/3 szám, 360–362 lap.

² Bencédi az egyes zsoltárokat *psalmos*-nak nevezi

³ Rímes-verses zsoltárparafrázist írt, abban a korban, Bogáti kívül, Batizi András, Szegedi Gergely, Sztárai Mihály, Huszár Gál, Szkárosi Horváth András, Thordai Benedek.

⁴ A puritanizmus hatására, a XVII–XVIII. században, a protestáns liturgiából fokozatosan kimaradtak a prózazsoltárok, majd a XVI. századi zsoltárparafrázisok nagy része is. A genfi zsoltárok nagyobb teret hódítottak, így a zsoltár szó jelentése is változott.

A genfi zsoltárok keletkezését vizsgálva vissza kell tekinteni a zsoltár-éneklés történetére. A psalmodia, a zsoltárok recitatív előadása, mind keleten, mind nyugaton folyamatosan változott az egyre fejlődő egyházzal, az egyre gazdagodó mise-liturgiával, amelynek állandó és változó elemei között a legjelentősebb helyet foglalja el. A reformátusok zsoltárai, strófikus formájukkal és nem recitatívikus dallamvilágukkal más stílust képviselnek. Míg a misében az énekelt zsoltárokat a szertartást végző pap recitálja⁵ addig a reformáció kora óta a protestáns egyházakban a strófikus zsoltárokat, zsoltárparafrázisokat a gyülekezet énekli, közös imádságként, anyanyelven.

Az első zsoltárgyűjtemény, mely tartalmazta mind a 150 zsoltárt, népi eredetű német és francia dallamokra alkalmazva azokat, 1540-ben jelent meg Antwerpenben. Majd ezt követték az angol, skót, finn, skandináv zsoltárénekeskönyvek, a magyar Psalmus-ok, zsoltárparafrázisok. Kálvin (1509–1564), aki a reformátorok közül a legradikálisabb álláspontot képviselte az éneklés terén, biblikus gondolkodású teológusként, a zsoltárokat tartotta a legmegfelelőbbnek a gyülekezeti éneklésben: „Ámde igazán mondja Ágoston: senki sem tud Istenről méltóképpen énekelni, csak az, akit Ő tanít meg erre. Ezért akármerre is keressük körös-körül, sem jobb, sem Isten dicsőítésére alkalmasabb énekeket nem találhatunk, mint a Dávid zsoltárait, amelyekre maga a Szent Lélek tanította meg őt. Amidőn tehát ezeket énekeljük, bizonyosak lehetünk abban, hogy e szavakat maga Isten adja a szánkba, mintha csak Ő maga énekelne bennünk önnön dicsőségét magasztalva.”⁶ Kálvin, munkatársait bűzdítva, 1562-re létrehozta a Genfi Zsoltároskönyvet. Ennek 450. évfordulójára emlékezek előadásomban.

Amikor a genfi zsoltárok születését vizsgáljuk, különválasztjuk a szöveg és a dallamok keletkezésével kapcsolatos adatokat.

Kálvin korán felfigyelt Clément Marot (1496–1544) költő tevékenységére, aki I. Ferenc király udvarában élt és alkotott. Marot első zsoltárfordításait eredetileg magánhasználatra készítette⁷. Kálvin buzdítására azonban további zsoltárok születtek. 1539-ben, a Strasbourgban kiadott gyűjtemény Marot 13 és Kálvin 6 zsoltárparafrázisát tartalmazta. Az 1542-ben, Genfben kiadott *Egyházi énekek és imádságok formája* című gyűjtemény 35 zsoltára közül 30 Marot költeménye, 5 Kálviné. Az 1543-as kiadásban Marot zsoltárai 49-re szaporodnak. Kálvin viszont visszavonta a maga műveit, mert

⁵ A recitált zsoltározás a Vulgata latin nyelvű prózai szövegével történt. A II. Vatikáni Zsinat óta nemzeti nyelven is megengedett.

⁶ Kálvin János, *Előjáró beszéd a zsoltárokhoz*, In: *Zsoltár*, A Református Egyházzenészek Munkaközösségének Lapja, I. évfolyam, 4. szám, 1994, 2-3.

⁷ Clément Marot 6 zsoltára ismert 1533-ból.

Marot zsoltárait szebbnek, a költőt tehetségesebbnek tartotta magánál. Egy évvel később viszont Marot meghalt Torinóban, így a munka megszakadt. A zsoltárversek írását később Théodor de Bèze, humanista teológus, hugenotta költő folytatta. 1551-ben Marot 49 zsoltárához 34 Bèze zsoltárt csatolva megjelent a 83 *zsoltár* című kötet; 1554-ben 6, majd 1556-ban még 1 zsoltárt elkészítve megszületett a 90 zsoltár. A maradék 60 zsoltárt egyszerre készítette el Bèze, közben némileg módosítva a már meglévőket. Így 1561-ben elkészült a munkával.

A dallamok tekintetében kevésbé világos a genfi zsoltárok szerzősége. Az 1539. évi strasbourggi gyűjtemény nagyrészt Mathias Greiter és néhány kortárs zenész dallamait tartalmazza. Később ezeket kicserélték. Az 1542–43-as gyűjtemény újabb darabjainak szerzője feltehetően Guillaume Franc, egy roueni hugenotta. De Genf környékén szolgáltak egyházzeneszként még Eustorg de Beaulieu, Francois Gindron és Thomas Malingre.

A zsoltárdallamok létrejöttében azonban Loys Bourgeois-nak⁸ (1510–1569) van a legfőbb érdeme. Dallamszerző, dallamjavító és átdolgozó munkát végzett. A kor szokásához híven ún. paródiatechnikát alkalmazott, amely egy kompozíció ad notam felhasználását, vagy átdolgozását jelenti; esetenként a szerző, egy már meglévő kompozícióból részleteket vesz át. Így alakította ki Bourgeois 84 dallamnak a mai alakját. A dallamok forrása francia és német eredetű, egy zsoltárdallamnak flamand dal az őse. A dallamok közül néhány gregorián eredetű. Bourgeois munkáját egy genfi kántor, Maître Pierre⁹ folytatta, aki szintén meglévő dallamok motívikájára alapozta kompozícióit.

A dallamok elemzésekor feltűnik, hogy igen sok a dór és eol dallam (57 dallam); gyakori a dúr dallam (39), de van mixolíd (18), és fríg dallam is (11). Gyakorik a nagyobb hangközugrások, a dallamirány váltások. A ritmus igen változatos. Még az azonos sorképletek is sokféle ritmussal vannak kombinálva. Bár nem parlando dallamok mégsem voltak ütembe osztva. A 150 genfi zsoltár 125 különböző dallammal szerepel. A dallamok nagy száma miatt a zsoltárok kis hányada került be az állandó gyülekezeti gyakorlatba.

A genfi zsoltárok szövege forma és versképlet szempontjából rendkívül változatos. A strófák nagy terjedelműek. Leggyakoribbak a 8-as, 9-es szótagszámú sorok; valamint a 10-11-es szótagszámú képletek és ezek kombi-

⁸ Loys Bourgeois párizsi születésű zeneszerző, Genfben a Szent Péter katedrális kántora.

⁹ Genfben, abban az időben több Péter nevű zenész-kántor dolgozott: Pierre Dagues kántor; Pierre Valette, akinek szolfézs módszertana is megjelent; Pierre Dubuisson, aki kántor és bourguignon-i lelkész volt; Pierre Dagues; Pierre Davantés muzikológus, zeneszerző.

nációi. Kevesebb a 7-es sor, a 3+2-es vagy 2+3-as, továbbá 5-ös sor és 6-os, 7-es szótagszám váltakozása. Az említett sorfajták nagyszámú kombinációi láthatók a zsolttárókban¹⁰.

Szenci Molnár Albert heidelbergi tanulóéveiben ismerte meg a genfi zsolttárók német szövegét, Ambrosius Lobwasser fordításában. A zsolttárók magyar nyelvre való átültetésében is Lobwasser munkája volt számára az iránymutató. Felhasználta ugyanakkor a hugenotta zsolttárók francia szövegét is. Igen rövid idő alatt végezte el a munkát. Bár a prozódiai igény csak az utóbbi évszázadban jelent meg, Szenci zsolttárszövegei, amint azt Kodály Zoltán megállapítja, háromnegyed részben jól alkalmazkodnak a dallamhoz. Egymás mellé helyezve Károli prózai szövegét (1590) és Szenci Molnár Albert verses fordítását (1607) azonnal észrevehető ez utóbbi nyelvezetének költői ereje.

35. zsolttár

Károli Gáspár fordítása

Perelj, Uram, a velem perlőkkel;
Harcolj a velem harcolókkal.
Ragadj paizst és vértet, és
Kelj föl segítségemre.
Szegezz dárdát és
rekeszd el üldözőim útját,
mondd lelkemnek:
Én vagyok segítséged.

Szenci Molnár Albert fordítása

Perelj, Uram, perlőimmal,
Harcolj én ellenségimmal,
Te paizsodat ragadd elő!
Én segedelmemre állj elő!
Dárdádát nyújtsd ki kezeddél,
Ellenségimet kergesd el!
Mondjad ezt az én lelkemnek:
Tégedet én megsegítlek!

A francia dallamok ritmusa viszonylag kevés százalékban felel meg a magyaros szövegritmusnak. Szenci Molnár Albert versei nem követik, nem követhetik szolgálai módon a zsolttárdallamok ritmusát. Ennek következtében magyar nyelvterületen a ritmusok idővel kiegyenlítődtek, egy egyenlő hosszú értékekben mozgó előadásmód vált általánossá. Az utóbbi évtizedekben, az egyházzeneészek munkája nyomán, megkezdődött a genfi zsolttárók ritmusának eredeti formára való visszaállítása.

A genfi zsolttárdallamok feldolgozói között megemlíthető Lassus, Claude le Jeune, Sweelinck, Janequin, Certon, Jambe de Fer, Thomas Champion, Richard Crassot, Pascal de l'Estocart, Jean Le Grand, John

¹⁰ Csomasz Tóth Kálmán véleménye a genfi zsolttárókról: "...úgy véljük, hogy a genfi zsolttárók sokféle és sok esetben bonyolult, sőt mesterkéltszerű versformáinak részük lehetett abban, hogy a rájuk alkalmazott dallamok minden népszerűsége való törekvésük, kifejező erejük és sokszor monumentális szépségük ellenére sem tudták olyan mértékben megtermékenyíteni az évszázadok keresztyén zeneirodalmát, mint a lutheránus korálénekek.", In: *Református gyülekezeti éneklés*, Egyetemes Konvent kiadása, Budapest, 1950, 208 old.

Black. Lantfeldolgozásokat készített a genfi zsoltárdallamokra Le Roy és Nicolas Vallet, furulyavariációkat Jacob van Eyck. Claude Goudimel a teljes zsoltárkönyvet több változatban dolgozta fel: homofon szerkesztési módban, ún. cantus-firmus-motetta technikával, valamint polifón imitációs technikával. A homofón feldolgozásokban a cantus firmus többnyire a tenorban található, a feldolgozás az ún. hangjegy-hangjegy ellen elve szerint történt. A négy szólam izoritmikus mozgású. Abban a korban házi muzsikálásra igen gyakran alkalmazták.

Kálvin a gyülekezeti éneklést egyszólamú formában, anyanyelven képzelte el. Fontos volt számára az, hogy a gyülekezet értse amit énekel. Ezt az elvet tartották szem előtt azok a magyar zeneszerzők is, akik feldolgozásait magyar szöveggel tették közzé.

A XX. század derekán, az 1948-as *Református énekeskönyv* szerkesztési munkálatainak, majd megjelenésének idején, az általános zenei művelődés fellendülésének időszakában, az egyházi zenében jártas magyar zeneszerzők különböző nehézségi szintű feldolgozásokat készítettek a genfi zsoltárok dallamaira. A magyar kórusirodalom jeles zeneszerzői: Ádám Jenő (1896-1982), András Béla (1909-1980), Árokháty Béla (1890-1942), Bárdos Lajos (1899-1986), Csomasz Tóth Kálmán (1902-1988), Farkas Ferenc (1905-2000), Fasang Árpád (1912-2001), Gárdonyi Zoltán (1906-1986), Halmos László (1909-1997), Hidas Frigyes (1928-2007), Horváth Károly, Kapi-Králik Jenő (1906-1978), Kodály Zoltán (1882-1967), Kósa György (1897-1984), Kistétényi Melinda (1926-1999), Lisznyai Gábor (1913-1981), Maros Rudolf (1917-1982), Máté János (1934-1998), Nagy Árpád, Nagy Olivér (1912-2000), Osváth Victor (1921-1985), Papp Ákos, Pásztai Miklós (1928-1989), Ránki György (1907-1992), Rezessy László (1912-1997), Sepsy Károly (1930-), Sulyok Imre (1912-2008), Szigethy Gyula (1904-1986), Szokolai Sándor (1931-), Szőnyi Erzsébet (1924), Tillai Aurél (1930), Vass Lajos (1927-1992) arra törekedtek, hogy a különböző összetételű, különböző képességű kórusoknak énekelhető, megfelelő nehézségű feldolgozásokat készítsenek. Így születtek meg az unisono orgonakiséretes művek, a biciniumok, a háromszólamú egyneműkari művek, a két, három, négyzólamú és hatszólamú vegyeskari művek, a vegyeskari kánon és a három, négyzólamú orgona kíséretes vegyeskari feldolgozások. 1979-ben reprezentatív kötet készült *Magyar zsoltárok* címmel, Arany Sándor gondozásában, mely az említett zeneszerzők feldolgozásait foglalja magába.

Ebből válogatva elsőként Ádám Jenő művét, a 8. *zsoltárt* hallgatjuk meg. A vegyeskari mű három szólamú, csak a záró részben teljeseedik ki négy szólamra. A genfi zsoltárdallam folyamatosan átszövi a kórusmű zenei szövetét. A dallam hangterjedelmének, a szöveg mondanivalójának megfe-

lelően, minden mesterkéeltség nélkül, plasztikusan halad a genfi zsolttárdallam egyik szólamból a másikba. A rövid terjedelem ellenére Ádám Jenő négy egységre osztja a művet, melyet különböző tempók használata jelöl. A kezdő *Andante maestoso* után *Piu agitato*, majd egy *Mosso (quasi recit.)* rész után a záró *Tempo I* következik. A dicsérő, magasztaló zsolttár határozott unisono résszel zárul (*mindeneket lába alá vetél* szövegrésznel), melyből egy széles crescendóval jut el a vegyeskar a dór-eol zsolttárdallam, reményt sugárzó, nagy terces záróakkordjára.¹¹

Bárdos Lajos életművében az egyházi témájú kompozíciók jelentős helyet foglalnak el. A misék, a latin és magyar nyelvű vallásos témájú a capella művek, a kánonok, az orgona-, vagy más hangszerkíséretes művek mellett genfi zsolttárfeldolgozást is találunk. Az Ittész Mihály által összeállított műjegyzék szerint a 23. genfi zsolttárfeldolgozása, *Az Úr énnékem őriző pásztorom*, 1975-ben készült. Ebben a periódusban készült művekről Ittész Mihály, Bárdos életművét méltató munkájában, így ír: "...a betakarítás éveiből való, a hatvanadik évén túljutott mester érett stílusának jegyei koncentráltan jelentkeznek bennük: diatóniában fogant dallamok, szövegtelen szakaszok melodikus-harmonikus kibontása, hagyományos harmóniak és újszerűbb hangfűrtök alkalmazása, modális és funkciós gondolkodás modern ötvözete, a hangnemek szabad váltogatása, homofónia és polifónia egyensúlya, a szövegfestés gazdagsága, a pontos prozódia, ebből fakadó változatos ritmika, a szöveg meghatározta és a zenei szempontú formaalkotás összeforrottsága, a gyakorló karnagy tapasztalatait tükröző előadási instrukciók."¹² Mielőtt ezeket a jellemvonásokat mind-mind felfedezhetnénk a felhangzó Bárdos műben, előbb megszólaltatjuk a 23. genfi zsolttár két változatát: előbb Claude Goudimel tenor cantus firmusu, homofon feldolgozását, majd Nicolas Vallet lantvariációját a Corvina Consort előadásában¹³. Ezt követi Bárdos feldolgozása a Debreceni Református Kollégium Kántusa előadásában, orgonán közreműködik Karasszon Dezső¹⁴.

Kodály Zoltán tíz genfi zsolttárt közölt az *Iskolai Énekgyűjtemény*-ben¹⁵. Így a református egyházi zene hagyományának kiemelkedő darabjai is bekerülhettek a magyar zeneoktatás anyagába a gregorián dallamok és a katolikus népelemek mellett. A genfi zsolttárok közül Kodály hetet dolgozott fel:

¹¹ Audió: Debreceni Református Kollégium Kántusa, CD-válogatás III. (ARCHIV)/4.

¹² Ittész Mihály, *Bárdos Lajos*, Magyar Zeneszerzők 36., Mágus kiadó, Budapest, 2009, 18.

¹³ Psalterium, *Genevian Psalms*, HCD 417/21,25. Claude Goudimel (1514-1572) volt a zsolttárok első legjelentősebb feldolgozója. Maróthi György (1715-1744), debreceni polihisztor, Goudimel négyzólamú, homofon zsolttárfeldolgozásait, kisebb átalakítások után, kiadta Szenci szövegével.

¹⁴ Audió: Debreceni Református Kollégium Kántusa, CD-válogatás III./9.

¹⁵ Kerényi Györggyel közösen állította össze, megjelenési éve 1944.

a *Bicinia Hungarica* sorozatban három zsoltár, a 33., a 124. és a 126. feldolgozása található; 1936-ban készült el a nőikari kompozíció, a *150. genfi zsoltár*; a vegyeskari kompozíciók közül 1943-ban a *121. genfi zsoltár*, és 1948-ban az *50. genfi zsoltár*; végül, 1951-ben, a pozsonyi úti orgona szentelésére készült a hangszerkíséretes *114. genfi zsoltár*. A kórusművek szövegét vizsgálva észrevehető, hogy Kodály a prozódia szabályainak megfelelően belejavit Szenci fordításába, szórendjébe.

Kodály *50. genfi zsoltár*-a a capella kórusmű. Magát a zsoltárt régen adventi zsoltárként tartották számon, az úgynevezett második Adventre, Krisztus ítéletre való eljövételére gondolva. A mű két nagy részre tagolódik: az elsőben három, a másodikban négy zsoltárvers feldolgozása hangzik el, ezt követi a záróvers. A dór hangnemű zsoltárdallam bemutatása, a gyülekezeti éneklés mintájára, unisonóban történik, a két magas fekvésű szólamban, a szopránban és tenorban, g-dórban. A második vers feldolgozása valójában kétszólamú. A cantus firmus a mély szólamokban, unisonóban szólal meg (alt és basszus), a magas szólamok egyszerű ellenponttal követik, c-dórban. A polifonikus indítású harmadik strófa fokozatosan homofon feldolgozássá alakul és egy négy ütemes záró résszel g-dórban, de a záró akkordban nagy tercen áll meg. A második rész merész hangnemi váltással kezd: félhanggal lennebb indítva a zsoltárdallamot h-dórba ugrik¹⁶. Minden új zsoltárvers feldolgozása egy-egy kvinttel mélyebb hangnembe visz. Így jutunk el é-be, á-ba, d-be, míg a záró rész visszavezet g-dórba. A szólamok száma kiszélesedik nyolcra, a monumentális záró rész következtetése: „Az ki hálát ad, engem az becsül! Az ki jár ez úton, nincs semmi kétség, kíséri áldásom.”

A *114. zsoltár* az Egyiptomból való kivonulás csodálatos eseményeiről szól. Isten népének test szerinti szabadulása a rabságból előre vetíti a hívőknek Krisztusban beteljesült valóságos és teljes megszabadulását. A zsoltár költői képei Isten erejét, hatalmát sugározzák. Szavától megrettenve a tenger „hátra áll”, a Jordán vize visszafelé folyt, a hegyek szökdőstek mint a bányók. Hatalmas ereje a kősziklából vizet, életet fakasztott¹⁷.

Merem remélni, hogy a magyar kórusirodalom e remekművei is életet fakasztanak.

¹⁶ Audíció: Debreceni Református Kollégium Kántusa, CD-válogatás II./1.

¹⁷ Audíció: *Református énekek III.* Kiadja Böszörményi Gergely, Periferic Records, Budapest, 2004, 7.